

SANAT PSİKOLOJİSİNE GİRİŞ, KAPSAMI VE SINIRLARI

Ayşe OKVURAN¹

Özet

Sanat psikolojisi 19. yüzyıl sonlarında başlayan ve günümüze kadar uzanan sanat bilimleri içinde yer alan bir bilim dalıdır. Sanat sosyolojisi, sanat felsefesi gibi sanat bilimleri sanatı süreç ya da ürün olarak ele alır. Sanat psikolojisi, psikoloji kuramlarından yola çıkarak sanatçıyı ya da sanat eserini açıklamaya çalışır.

Sanat psikolojisinde Antik Dönem'den itibaren kullanılan mimesis ve katarsis kavramları önemlidir. Mimesis yansıtma kavramına, katarsis ise duyguların boşalımı anlayışına dayalıdır. Sanat eseri karşısında sanatçı ve alıcıda oluşan duygular, düşünceler, düşlerin yansıtılması duygusal bir doyum yaratır. Freud Psikanalitik Kuram'a dayalı olan "Sanat ve Sanatçılar Üzerine" kitabında, Leonardo'yu, Dostoyevski'yi ve başka pek çok sanatçıyı, eserleri ve kişilikleriyle açıklamıştır. Sanat psikolojisi sanatçının öz yaşam öyküsünden çıkarak eserleri açıklar ya da eserdeki sembollerden yola çıkarak sanatçıyı açıklamaya çalışır. Aynı zamanda sanat psikolojisi disiplinler arası bir bilim dalıdır. Sanat bilimi ve psikoloji bilimlerinin kesiştiği bir yerdedir. Sanat psikolojisinde sanat eseri ya da sanatçı merkeze alınır. Sanatçıdan yola çıkarak eser ya da eserden yola çıkarak sanatçı açıklanmaya çalışılır ancak bu eserin estetik değerini etkileyemez ya da değiştiremez. Üstelik sanat psikolojisinin buna yetkisi de yoktur. Sanatı, psikoloji biliminin verileriyle açıklamak yalnızca bir yorumdur.

Bu çalışmada sanat psikolojisinin içeriği, sanat psikolojisinin temel aldığı psikoloji kuramları, sanatçı-sanat eseri-alıcı ilişkisindeki psikolojik süreçler ele alınacaktır. Araştırma betimsel araştırma modeline dayalı olarak alanla ilgili kaynakların, yaklaşımların belirlenmesine dönük bir çalışmadır. Araştırmada alanda var olan kaynaklardan yola çıkarak sanat psikolojisi alanının ne olduğu ve ne olmadığı sorularına yanıt aranmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Sanat psikolojisi, psikanalitik kuram, sanat eseri, sanatçı, arketip.

¹ Prof. Dr. Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı, ayseokkvuran@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7248-2537.

Introduction To Psychology of Art, Its Scope And Limits

Abstract

Similar to other scientific disciplines, art psychology, beginning at the end of the 19th century until the present day, can also be considered a science. Art sciences such as art sociology and art philosophy approach the arts as either a product or process, and based on the theories of psychology, art psychology, attempts to explain the artist and/or their work.

The ancient concepts of mimesis and catharsis, for example, are extremely important and have been used in art psychology extensively. The emotions, thoughts, dreams and emotional fulfilment created by the artist are shared by the recipient of the artwork. Based on psychoanalytic theory, Sigmund Freud was able to explain Leonardo and Dostoevsky through their works and personalities. Art psychology explores the artist's art through his/her autobiography or attempts to explain the artists through the symbols in their work. However, when doing this it does not affect or alter the aesthetic value of the work and in fact the explanations have no authority to do so. Explaining art through the use of scientific psychological data is only an interpretation.

In this study, the content of art psychology, psychology theories on which art psychology is based, and psychological processes related to artist-art work-recipient were investigated. In this research a descriptive research model was used and the related resources and approaches were aimed to be determined. In the study, based on the existing sources an attempt was made to answer the question of what the field of art psychology is and is not.

Keywords: *Psychology of art, psychoanalytic theory, artwork, artist, archetype.*

1. Giriş

Sanat psikolojisi alanı, sanat bilimleri içinde bir alan olarak varsayılır. Sanat psikolojisi sanat felsefesi, sanat sosyolojisi gibi disiplinler arası bir alandır. Sanata, sanat bilim alanlarının ölçütleriyle bakmak kaçınılmazdır. Sanat da güçlenir bu durumdan, sanat bilimleri de. Sanat psikolojisi hem sanatla ve hem de psikoloji akımları ve dolayısıyla kuramlarıyla ilgilidir. Sanat psikolojisinde sanat eserinin estetik değeri çok da fazla önem taşımaz. Dolayısıyla sanat psikolojisinde hem sanat eseri hem de sanatçı olarak kabul edilmiş olandan yola çıkılır. Bir eseri sanat eseri olarak açıklamak sanat psikolojisinin görevleri içinde yer alamaz. Sanat psikolojisi sanatçı, sanat eseri ve sanat izleyicisi üçgeninden oluşur. Sanat eserinden sanatçıya, sanatçıdan sanat eserine ya da izleyiciden sanatçıya ya da esere gidip gelinir.

Tunalı'ya göre 19. Yüzyılda psikolojinin güçlenmesiyle sanatın anlamı süjede yani bireyde aranır. Süje sanatı anlayan ve kavrayan insandır. Sanat eserine anlamı veren de gene süjedir. Süje, sanat eserini anlıyorsa ondan hoşlanıyor demektir. Sanat eserinin değeri süje ile eser arasındaki ilişkiden oluşur. Estetik objedeki güzellik duygusunun incelenmesi, araştırılması Theodor Lipps'e göre EINFÜHLING adını alır. Tunalı 'ya göre EINFÜHLUNG estetik obje karşısında bir duyguyu derinden yaşama, haz alma olarak yorumlanır (Tunalı,1975).

2. Sanat Psikolojisinin İçeriği

Sanat psikolojisi alanının içeriği sanattaki temel akımlar, kuramlar, psikolojideki temel akımlar ve psikolojik kuramlardan oluşur. Dolayısıyla Freud'un ve ardıllarının sanatçılara ve sanat eserlerine yaklaşımları veya sanat akım ve kuramlarının psikolojik yorumları temel alınmaktadır. Burada Sigmund Freud'un "Sanat ve Sanatçılar Üzerine" (2001) adlı yapıtı önemli bir kaynaktır. Neriman Samurçay'ın "Sanatta Psikanaliz" (2007) kitabı da temel kaynaklar içerisinde sayılabilir. Sıtkı M. Erinç'in "Sanat Psikolojisine Giriş" (2004) kitabı da başucu kaynakları içindedir.

Sanat akımları tarihi içinde en çok anlatımcı sanat kuramı ve anlatımcılık/ekspresyonizm ve sürrealizm/gerçeküstücülük sanat akımları, sanat psikolojisinde incelenebilecek en yakın akımlar gibi görünmektedir. Ekspresyonizm akımı sanatçının bakış açısını, dilini, anlatımını daha fazla içerir. Sürrealizmin ise sanatçının düşlerini, rüyalarını, bastırılmış duygularını içerdiği varsayılır. Oysa güncel sanat akımları, türleri, etkinliklerini sanat psikolojisinden ayırarak bakmak çok da mümkün değildir. Marina Abramovich'in performanslarında ya da Banksy'nin duvar resimlerinde ya da Yayoi Kusama'nın puantiyelerinde psikolojik derinlik fazladır. Grayson Perry'nin İngiliz orta sınıf ailesini betimlediği çalışmalar da psikolojik derinliği olan işlerdir. Öyleyse geçmiş ve günümüzün pek çok eserine/işine sanat psikolojisinin ölçütleriyle bakılabilir. Sanat psikolojisinin ölçütleri neler olabilir diye yaklaşıldığında en başta şunlar söylenebilir:

Sanat psikolojisi açısından bir eseri/işi değerlendirmek o eserin/işin estetik değerini değiştirmez, etkilemez. Eser tüm eleştirilerden, ölçütlerden bağımsız, kendi başına bir bütündür. Artık yazarına ait değildir, yalnızca okurun da değildir, yalnızca bulunduğu ülkeye de ait değildir. Kendi başına tek ve özgündür. Yukarıdaki sayılanların hepsine ait de olabilir, belki de başka bir zamanda ve yerde onu fark edecek olanları bekliyor olabilir. Sanat psikolojisinin ölçütleriyle biz bir eseri değerlendirebiliriz ama bu, eserin estetik değerini değiştirmez.

Sanat psikolojisinin ölçütleriyle sanata yaklaşmak bir eser için yalnızca bir yorumdur. Sanat sosyolojisiyle bakmak da öyle sayılır. Yalnızca iyi ve nitelikli bir yorum yapmış oluruz. Sanat felsefesi de aynı bağlamda değerlendirilebilir. Sanat bilimleri içinde, estetik belki en güçlü bir değerlendirme bilimi sayılabilir.

Sanat psikolojisinde sanata önce psikoloji kuramlarıyla bakılır. Geleneksel olarak da en çok Psikanalitik Kuramı'nın ve Sigmund Freud'un bakış açısıyla değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Freud'un "Sanat ve Sanatçılar Üzerine" kitabı, Leonardo da Vinci ve Dostoyevski üzerine çok ince detaylar ve yorumlar içerir. Samurçay'ın "Sanatta Psikanaliz" kitabında ise özellikle 20. yüzyıl Türk resmi ve ressamı üzerine psikanalitik yorumlar yapılmıştır. Carl Gustav Jung'un "Anılar, Düşler, Düşünceler" kitabında da arketipler, kolektif bilinçaltı, gölge, persona üzerine açıklamalar bulunmaktadır. Sanat psikolojisi alanındaki Türkçe yayınlar daha çok geleneksel ekollerden yararlanmaktadır. Oysa sanat eserlerine daha güncel psikoloji kuramlarıyla da bakılabilir.

Psikolojide ve psikoterapide önemli bir yeri bulunan savunma mekanizmaları, sanat psikolojisinde de aynı önemi taşımaktadır. Bir öykü ya da bir roman ya da bir film kahramanının davranışlarını analizde, savunma mekanizmaları işimize yarayabilir. Sanat bize bir AYNA ise, sanat işleri de en iyi yansıtma aracıdır. Berna Moran'a (2016) göre sanat eserlerini incelemede en önemli yaklaşım yansıtmacı sanat anlayışı ve ölçütleriyle yaklaşımdır. Eserin dönemini, koşullarını, yaratıldığı yeri, iklimi, sosyal olayları vs. göz önüne almak önemli kriterlerdir. Gene Moran'a (2016) göre anlatımcı sanat kuramı, biçimci sanat kuramı ve okur merkezli kuramlar sanat eserlerinin anlaşılmasını ve sınıflandırılmasını kolaylaştırır.

3. Ustalar ve Yorumları

Freud'un "Sanat ve Sanatçılar Üzerine" kitabı alandaki en detaylı kaynaklardan biridir. Freud'un kitapta yer alan temel söylemleri şöyledir: Sanatçı oyun oynayan çocuk gibidir, kendine bir hayal dünyası yaratır. Çocuklukta oyundan duyulan haz yetişkinlikte düşleme, gündüz düşlerine dönüşür. Her düş belli bir isteğe doyum çabasıdır. Sanatçıyı da düşlemlerini yaratma yoluyla yücelten kişi olarak görür. Bizler de okur olarak, eserde sergilenen düşlemlerden haz duyarız. Sanatçı burada düşlemlerine estetik bir form vermiştir. "Ruhumuzun derinliklerinde saklı kalan kaynaklardan daha büyük hazların doğmasını sağlamak için sanatçı bizlere ön hazlar sunmaktadır, sanat yapıtı ruhumuzdaki gerginlikleri giderir" (2001, s. 115). Freud'a göre Leonardo da Vinci'nin babasıyla çatışmaları psikoseksüel yaşamını etkilemiştir. Sanatçı eserleri karşısında bir baba gibidir. Leonardo da babasının kendisini umursamaz tavrı gibi eserlerinin akıbetini umursamamıştır. Leonardo'nun yaşamında öz annesi ve genç ve sevecen üvey anne motifleri önemlidir, "Ermiş Anna Selbritt" tablosunda da kendi öz yaşamındaki anne motiflerini yansıtarak Meryem, annesi Ermiş Anna'nın kucığında, öne doğru eğilerek Çocuk İsa'yı ve minik kuzuyu tutmaya çalışmaktadır. Ermiş Anna da mutluluk içinde gülümseyerek onlara bakmaktadır. Freud, Leonardo'nun bu tabloyla kendi annelerine ait figürleri düşlem olarak yansıttığını söyler.

Sıtkı Erinç'e (2004) göre sanat üçlü bir sacayağının üzerinde oturur: Sanat eseri, sanatçı, sanat alıcısı. Sanat bu üçlü etkileşim içinde var olur. Sanat okurunun sanat eseri karşısındaki duygulanımları, etkilenimleri de sanat psikolojisi içinde değerlendirilebilir. Duygusal etki sanat kuramı sanat izleyicisini de sanat alanının içine alır. Zaten sanatın izleyicisi olmazsa sanat yorumlanamaz. Erinç'e göre bir sanat eserini bulunduğu/üretildiği koşullar, zaman mekân içinde değerlendirirsek sanat sosyolojisi yapmış oluruz, eserin bireysel olarak okura ne anlattığını incelersek sanat psikolojisi yaparız, eserin güzel olup olmadığıyla ilgiliyse estetiği açısından değerlendirmiş oluruz, sanat eserinin evrensel düzeyde iletmediği fikirler, mesajlar açısından bakarsak sanat felsefesi açısından esere bakmış oluruz. Erinç'e (2004) göre sanat psikolojisi açısından bir ürün sanatçısına ve alıcısının duygularına göre hazlar verebilmeli, alıcısının bilinçlenmesine dönük aydınlatıcı olabilmeli, kendi yoğunluğu ile alıcısının düşüncelerinde, duyularında davranışa dönüşen bir etkiye sahip olabilirse sanat eseri sayılır.

Jung'un kuramına göre ise sanatçıyı ya da sanat eserini arketipler, bilinçdışı, anima ve animus kavramlarıyla düşler ve imgeler aracılığıyla açıklamaya çalışmak gereklidir. Arketip mitlerde, masalarda yer alan belirli motifler, insanların düşlerinde, fantezilerinde, hezeyanlarında da ortaya çıkabilir. İçgüdüsel, canlı ve duygusal yükler de taşırlar. Bilinç dışı bilinmeyen, bilmediğimiz ve bilinç alanının merkezi olan egoyla bağlantısının olamayacağı her şey demektir. İç dünyamızdaki bilinmezleri içerir. Bilinç kavramını bilinç dışının asıl rahminden doğan bir çocuk gibi tanımlamaktadır. Anima ve animus bir erkeğin bilinç dışı dişi doğasını, bir kadının da erkek doğasının kişileştirilmesidir. Her erkek içinde o ya da bu kadına ait olmayan sonsuz bir kadın imgesi taşır. Bu tip imgeleri kişi bilinç dışı özellikler olarak sevilene yansıtır. Gölge arketipi kişiliğin daha düşük düzeyde bir parçasıdır. Bilinç dışında karşıtlık yaratmaya çalışan ve bağımsız hizip oluşturan tüm bireysel ve ruhsal öğelerdir. Düş ise ruhun en içsel bölümünde saklananların, ego bilinci olmadan var olan ve her zaman var olacak olan ruha, karanlık kozmik geceye açılan küçük ve gizli kapı olarak tanımlanmaktadır (2001). Jung insanın görevinin bilinç dışından gelen malzemeyi bilince yükseltmek olduğunu böylece insanın varoluşunun karanlığına ışık tutacağını söyler (2001, s. 328). Gene Jung bilinç dışımız bize bazı imgeler, simgeler, göndermelerde bulunur. Eleştirel mantığın egemenliği yaşamı kısırlaştırır, bilinç dışını bilince yükselttiğimiz, mitleri kattığımız oranda yaşama katkıda bulunuruz (2001, s. 306). Jung'un kuramı aracılığıyla sanat eserindeki temel öğeleri, arketipleri, mandalaları, bilinçaltı imgeleri, sanatçının düşlerini, düşlemlerini yorumlamaya çalışabiliriz. Ama her sanatçıya ya da esere bu yaklaşım uygulanamaz. Gerçeküstü, fantastik masalsı özellikler, öğeler, imgeler taşıyan eserler daha uygun olabilir.

Freud'a göre sanatçı da oyun oynayan bir çocuk gibi davranır. Kendine bir hayal dünyası yaratarak ciddiye alır, zengin bir duygu hazinesiyle donatarak realiteden ayırır. Ancak sanatsal dünyanın gerçek dışılığı, gerçekte tatsız olan pek çok duygunun sanat yapıtında izleyici için haz kaynağına dönüşmektedir. Sanatçı çocuk gibi oyun oynamaktan vazgeçmiştir ama oyun oynama güdüsü yer değiştirir ve düşlemeye başlar. Doyuma kavuşturulamamış duygular düşlem yoluyla ifadesini bulur. Her düş belli bir isteğe doyum sağlama çabası ve böyle bir doyumunu ondan esirgeyen gerçeği değiştirme girişimidir (2001, s. 105, 106).

Güçlü bir güncel yaşantı daha öncelerde sıklıkla çocuklukta kalmış bir yaşantının anısını sanatçıda uyandırmakta, anımsanan yaşantı ise sanat yaratısında gerçekleşme olanağına kavuşan isteği doğurmakta ve yaratının kendisi hem anımsamaya yol açan yaşantıyı hem de eski anıya ilişkin öğeleri içermektedir (Freud, 2001, s. 102).

Kişilerin düşlemleri onları utandırabilir ama sanatçının düşlemleri gözümüzün önündedir ve bizi rahatlatır, haz duyarız. Freud (2001) "Ruhumuzun derinliklerinde saklı yatan kaynaklardan daha büyük hazların doğmasını sağlamak için sanatçının bizlere sunduğu hazzı ayartı ödülü ya da ön haz" diye nitelemektedir (s. 115). Aynı zamanda sanat yapıtı ruhumuzdaki gerilimleri gidererek haz yaratmaktadır.

Freud'a (2001) göre Leonardo da Vinci 5-6 yaşlarında öz annesinden alınarak babası ve üvey annesi tarafından büyütülmüş, erken yaşlarda da ailesinden ayrılarak bir ressamın

atölyesinde çalışmaya başlamıştır. Leonardo'nun yaşamında erken yaşlarda baba yoksunluğu, 6 yaşından sonra öz anne yoksunluğu ama iyi bir üvey annenin varlığı olgusu eserlerine de yansımıştır. Cinsel düşlemlerini yücelterek sürekli bir bilim ve araştırma tutkusuna dönüştürmüştür (s. 25). Leonardo her zaman yumuşak ve sevecen tavırları olan sakin ve barışsever bir kişiydi, pazardan aldığı kuşları özgür bırakır, et yemezdi. Aynı zamanda idama götürülen mahkûmları izleyen savaşta askerlerin yüz ifadelerini çizen ya da kadvraları kesip inceleyen biriydi. Bu durum onun sanatçı ve araştırmacı olan ikili kişiliğiyle açıklanabilir. Mükemmeliyetçiliği ve güçlü bilme tutkusu onun eserlerinin yarım kalmasına neden olabilmıştır (Freud, 2001, s. 24). İçindeki tutkuyu bilme araştırma tutkusuna dönüştürmüş, kararlı ve yoğunlukla çalışmıştır.

Vygotsky sanat psikolojisi ile ilgili tamamlanmamış çalışmasında bizim fantastik deneyimlerimizin gerçek duygularımızın temeli olduğunu açıklamaktadır. Böylece duygu ve imgelem ikiye ayrılan süreçler değil; aynı süreçlerden oluşur. Biz bir fanteziyi, duygusal tepkilerimizin temel ifadesi olarak görürüz (Vygotsky, 1971, p. 210). Bu fantezi anlayışı bir temel, merkezî anlayıştır. Bu yeni yaklaşım söyle tanımlanabilir: Psikologlar duygu ile imgelem arasında bir birliğe inanmaktadır. Sonuç olarak bir duygu, organizmamızın mimik, pantomim, ya da somatik bir tepkisi olarak ifade edilir. Bu aynı zamanda bizim imgelerimizin de ifadesidir. (Akt., Rey, 2018; Vygotsky, 1971, p. 209).

4. Psikolojik Savunma Mekanizmaları

Freud'dan itibaren psikolojik savunma mekanizmaları da sanat ve sanat eserlerini açıklamada kullanılmaktadır. Yansıtma [projection], bir kişinin düşünce ve tasarımlarını, istek ve duygularını dış dünyaya aktarmasıdır. Dış dünyadaki bir kişi ya da nesneye, bu kişi ya da nesnede var olmayan özellikler yakıştırılır. Düşlem [daydream], uyanık durumda kişinin yarattığı düşünce ve isteklerin ve gerçeklerin birbirine karıştığı canlı hayallerdir. Yoksunluk [frustrasyon], dış koşulların elverişsiz olmasından ya da içgüdüsel isteklerin bilinç dışı güçler tarafından doyuma kavuşturulmasının engellenmesidir. Haksızlıklar, mağduriyetler de engellenmeye yol açabilir. Bunun sonucu olarak kişide saldırganlık oluşabilir. Ussallaştırma [rationalization], süper ego tarafından hoş karşılanmayan düşünce ve davranışların mantık açısından tutarlı ve ahlak açısından uygun bir nedene bağlanmasıdır. Gerileme [regretion], geriye dönüş ya da gerileme ise ruhsal gelişim sürecinde geride bırakılmış dönemlere özgü ilkel ve çocuksu davranışlar, tutumlar olarak tanımlanabilir. İç ve dış zorlamalar, çatışmalar vb. gibi zorlanmalı durumlar gerilemeye neden olmaktadır. Yüceltme [sublimation], cinsel içgüdü enerjisinin toplumsal bakımdan kabul edilebilir daha üst değerdeki etkinliklere dönüştürülmesidir (Freud, 2001, s. 336-358).

Samurçay Türkiye'de hem psikoloji ve hem de sanat psikolojisi alanında önemli bir yere sahiptir. Hem derslerinde ve hem de kitaplarında Psikanalitik Kuram'a dayalı olarak sanatçılarla görüşmeler yapmış, testler uygulamış ve eserleri ve ressamalarını gözlem, görüşme ve testlere dayanarak yorumlamıştır. Samurçay'a göre sanatçının yapıtına psikanalitik yaklaşım çoğunlukla bastırılmış, itilmiş içtepisel çatışmaların ortaya çıkarılmasına dayanır. Sanatçının kişiliğiyle

yapıtın içerikleri arasında bir ilişki kurmak suretiyle neden bazı temaların önem taşıdığı anlaşılabilir (Samurçay, 2008, s. xii, xiii). Anlamı ve kapsamı ne olursa olsun sanat ve psikanaliz ilişkisinde neyi gözler ya da açığa vurursa vursun ‘yaşantı’ vardır. Yaşantının bazen yüceltilmiş bazen yoğunlaştırılmış kısmıyla karşılaşırız. Bazen de agresif, sönük, bitkin bulabiliriz araştırdığımız kişiyi. Psikanaliz ve sanat beraberliği bize dünyayı alışlagelmiş yöntemlerden çok daha iyi sezdirir (Samurçay, 2008, s. xiv). Samurçay sanat ve psikanaliz arasındaki ilişkiyi bilimsel temele dayandırmak için sanatçıya Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri, Rorschach Testi, Tematik Algılama Testi, Koch Ağaç Çiz Testi gibi testler uygular, sanatçının çocukluk, aile, okul fotoğraflarını gözden geçirir.

Samurçay (2008), Orhan Peker, Kayhan Keskinok, Devrim Erbil, Utku Varlık vb. pek çok ressam hakkında incelemelerde bulunmuştur. Sanat yapıtlarıyla sanatçısının içsel arayışları arasındaki ilişki rastlantısal değildir. Doğduğu günden başlayarak insanın her eylemi, her ürünü onun yaşam serüveninden izler taşır. Örneğin Orhan Peker’in nevroitik, ilişkilerinde güçlü anne imgesini arayan, yalnızlık duygusuna ve anksiyeteye karşı savunma mekanizmalarını kullandığını söylemektedir (Samurçay, 2008, s. 10-12). Orhan Peker,

“Ben bir sanatçı olarak temayı yaşamdan alıyorum, temanın çözümünü ben getiriyorum. Ben yaşamımda gözlemlerin sonucu olan nesnelere, beni düşündüren insanları, tedirginlikleri ve acılarıyla resmettim. Bence Ekspresyonizm kişisel açıklamalara değer verir. Ekspresyonist şunu söylemek ister: Ben insanlığın bir parçası olmakla beraber tek'im, biricğim. Ben işte bunları gördüm, gözledim ve şimdi size sunuyorum. Kendimle sizin aranızda bir iletişim kurabilmek için, demektedir” (Samurçay, 2008, s. 20).

“Sanat ve Psikiyatri” (2011) kitabında Dr. Melike Güney, Kris’in sanat ve psikiyatri ilişkisine ait “Ego Hizmetinde Regresyon” teorisinden söz eder. Freud’un sublimasyon /yüceltme teorisine karşılık sanatta egonun hizmetinde bir regresyon olduğundan söz etmektedir. Kris’e göre derinde bulunan duygu ve düşüncelerin olduğu gibi yerinden oynatılarak canlandırılması ürkütücü ve korkutucudur. Sanatçı bunu birincil süreç düşünceye gerileyerek duygularını ve düşüncelerini değişime uğratar ve sembollerle açıklar. Bu geçici bir gerileme durumudur, gerçekle bağları da koparılmaz. Güney (2011) kitabında Kohut’un kendilik nesnelere söz etmektedir. Kendilik nesnesi, kişinin duygusal yatırım olarak yaptığı şeyler, nesnelere, kişiler, yerler, nesnelere bağlantılı anılar, düşlemlerdir. Salvador Dali’nin eriyen peynirleri eriyen saatlere dönüştürmesi gibi. Bir ressamın eserlerinde sürekli tekrarlanan figürler, biçimler, formlar, nesnelere kendilik nesnesini çağrıştırmaktadır. Güney, Mary Cassat’ın resimlerinde sürekli çocuk ve anne temasını işlemesini, sağlıklı ana baba tutumlarına, anne kız ilişkisinin yetişkinlikte de aynı şiddetle sürdürülmesine ve anne kayıp olsa bile çocukta, ressamda değişmeyen biçime dönüştürüldüğüne ve narsistik kişilik geliştirmeye bağlamaktadır. Güney, Rene Magritte’in annesinin intiharı ve yüzünde bir örtü ile bulunması durumunu yaptığı tablolarla yüzleri örterek dönüştürdüğünü belirtmektedir. Salvador Dali’nin resimlerinde ölüm, ceset gibi fantezilerinin cinsel gelişimini tamamlayamamasından kaynaklandığını belirtmektedir.

Güney'e göre Dali' de cinsellik ölümü çağrıştırmaktadır. Tablolarda kayalar, tek tük ağaçlar, kasvetli gökyüzü, iskelet, kafatası, ölümler, mezarlıklar vb. formlar ölümü temsil eder.

Erich Fromm'un "Sevgi ve Şiddetin Kaynağı" (2023) kitabında anlattığı ölümsever ve yaşamsever insan tiplerini de sanatçıyı ve sanat eserlerini anlamamızda önemli ipuçları sağlar. Yaşamsever kişilikte üreticilik, yaşama ilgi duyma, şaşırabilme, yeniliğe açık olma, yaşamını sevgiyle ve akılla biçimlendirme, yılmazlık, mücadele etme becerisi vb. özellikler olduğunu belirtir. Ölümseverlik eğilimi olan kişilikte ise yıkıcı eğilimleri sevme, şiddeti sevme, geçmişe bağlılık, ölüme, yıkıcılığa ilgi, saplantılı kişilik, karamsarlık, neşesizlik, mağaralara, karanlıklara ilgi duyma vb. ölümseverlik eğiliminin sadist ve şiddet sever eğilimlerle de iç içe olduğunu belirtir. Normal insanda yalnızca biri var olmaz, kişide hangi eğiliminin ağır bastığı önem taşımaktadır. Edebiyatta ve diğer sanat eserlerinde ele alınan içeriğin seçimi de belki de yaratıcısının yaşamseverlik ya da ölümseverlik eğilimlerini de gösteriyor olabilir. Yaşar Kemal'in kahramanları yılmazlık içindedir, yaşamseverlik yoğunluktadır. Bilge Karasu'nun öykülerinde ise derin felsefi içeriğe rağmen umutsuzluk ve karamsarlığın egemen olduğu söylenebilir.

5. Güncelin Psikanalizi

Bella Habip, "Kültür ve Psikanaliz" (2019) kitabında Xavier Dolan'ın filmlerindeki ensestesi temayı, Herman Melville'in "Kâtip Bartleby" kitabını, Nuri Bilge Ceylan'ın "Kış Uykusu" filmini, Orhan Pamuk'un "Kırmızı Saçlı Kadın" romanını ve diğerlerini incelemektedir. Freud sonrası psikanalistlerden Winnicott'un anne ile çocuk arasındaki ilk yaratıcı etkileşimlere dayalı olarak incelemekte ve hakiki kendilik, geçiş nesnelere, kavramlarıyla bağdaştırmaktadır. Edebiyatın özneyi ve özneliği inşa etmesi, yaşama ve insanlığa katkıda bulunması, medeniyetler için onarıcı bir işlev taşımasıyla önemli olduğuna inanmaktadır (Habip, 2019, s. 69). Kâtip Bartleby ruhsallık açısından yıkıma uğramış, geçmişsiz, kimliksiz bir adamdır. Kitap boyunca yabancılaşma, anlamsızlık, boşluk duyguları hâkimdir. Romanın kahramanları Avukat ile Bartleby arasında hem zıtlık ve hem de birbirini tamamlayan çifte işleyiş bulunmaktadır. Her ikisi de yalnızlık, anlamsızlık, varlık ve yokluk arasında ikilikler yaşarlar. Habip bunu 'Narsizmin başlangıçta ötekenden oluşması durumuna bağlar. Yarıma ve ikili işleyiş hem ayrılığı ve hem de birleşmeyi sağlamaktadır. Avukat düzenin içinde ama yalnızdır. Bartleby ise yersiz yurtsuz ve yoksulu simgeler. Bu iki kişi de aynı kişiyi çağrıştırmaktadır. Bartleby'in öyküsü narsizmin patolojik durumlarında ötekiyle kurulan ilişkileri ikilik, tuhafılık, yabancılaşma gibi öğeleriyle göstermektedir (Habip, 2019, s. 79). Orhan Pamuk'un "Kırmızı Saçlı Kadın" romanında ise kahramanın babasız büyümesi Ödipal çatışmadaki babayı yok etme fikrinin inkâr ve unutma yoluyla gerçekleştiğini vurgular. Babanın romanda yeterince vurgulanmaması, unutulması ya da yok sayılması, silikliği, Oidipus karmaşasının babaya karşı düşüncede yok etme dürtüsünün suçluluğuyla açıklanmaktadır. Kitap baba cinayeti ve babayı inkâr arasında gezinmektedir.

Nuri Bilge Ceylan'ın "Kış Uykusu" filminde ise kahramanları "hakiki kendilik" kavramı çerçevesinde incelemektedir. Hakiki kendilik kavramı kişinin kendisini öznel olarak ne şekilde

hissettiği ile ilgilidir. Winnicott'a göre ruhsal hayattaki başlangıç hayal kurmaktan değil o hayatı yaratmaktan geçer. Bir film izlemek, roman okumak, espri yapmak ya da anlamak zahmetli işlerdir ve hayatımıza renk katar. Yaşamın yaşamaya değer olduğunu hissettirir. Ama bazıları bunlardan hoşlanmaz, yaşamın anlamsız olduğunu hisseder ve kendilerini gerçek gibi hissetmezler. Yapıp ettiklerinin onlara dayatıldığına inanırlar. Kendilerini tutsak hissederler. Bu duygu tüm yaşamlarına yansır. Kış Uykusu filmi de bütününde bu ruh halini içermektedir. Boşluk, anlamsızlık, bir işe yarayamama duygusu belirgindir (Habip, 2019, s. 53). Hakiki kendilik duygusu bebeğin ilk dönemlerinde isteklerinin yerinde ve zamanında giderilmesi, kendi isteklerinin kabul edilmesi ve yarattığı düzenlemelerin kabul edilmesi gerçek benliğin oluşmasını sağlar, güvenli olmayan çevre ise düzmece bir kendilik durumu yaratılır. Çocuğun özgür olması ve kabulü gerçek benliğin oluşturulmasını destekler. “Kış uykusu” kavramı da bir metafordur. Kış uykusuna yatan canlılar kendilerini soğuktan, olumsuz koşullardan korurlar. Filmde de kentsoylu, nevrozlu kahramanlar sürekli iç hesaplaşma, birbirini sınava tabi tutma çabası içindedir (Habip, 2019, s. 58). Filmin önemli karakteri Aydın Bey de çevresinin bungun havasından kurtularak hakiki benliğinin farkına varmaya, tutsaklıktan kurtulup kendisiyle yüzleşmeye doğru bir dönüşüm yaşamaktadır.

6. Yaratmanın Psikolojik Kökleri

Erinç'e göre bir nesnenin sanat eseri sayılabilmesi için özgür biçimde ifade edilmiş olması, özgün, tek ve biricik olması, bir ileti taşıması gerekir. Yeni, özgün ve özgür eseri de yaratıcısıyla birlikte algılarız. Sanat eseri, sanat alıcısı ve sanatçı arasındaki sacayağı sanatsal yaratım sürecini oluşturur. Sanat eseri dendiğinde bir sanatçıya bağlı, onun tekniğini, üslubunu, dünya görüşünü, insanlık anlayışını betimleyen, özgün, tek ve yeni bir ürün anlaşılmalıdır (Erinç, 2004).

Freud'a göre güzellik arayışı sevilen, yüceleştirilen cinsel nesneye karşı beslenen cinsel arzunun yüceltilmesi ve kültürel alana doğru yöneltilmesidir (Habip, 2019, s. 174). Freudcu kurama göre ruhsal yaşam, yaşam ve ölüm dürtülerinin çatışmasından oluşur. Kişi kendisine haz duyguları veren işleri, düşleri, eylemleri gerçekleştirmek ister. Sanatçı, bu haz duygusunu yücelterek yaratıcı işlere dönüştürür.

Segal'e göre ise sevilen nesneyi benliğin içinde ya da dışında kurtarma ve yeniden yaratma çabasıdır. Sevdiğimiz nesneye verdiğimiz, hissettiğimiz ya da düşlemlediğimiz zararın onarılması imkânı sağlar. Sanat nesnesi olarak çirkin olan şey aslında hırpalanmış, zarar görmüş bir nesnedir. Çağdaş sanat onu çirkin, ham haliyle gücünü, şiddetini, düzensizliğini vurgular. Sanatın yalnızca güzelliğin, duygusallığın ve görsel hazzın dünyası olmadığını aynı zamanda özgür düşünmeyi, yeni gerçekliklerin, fikirlerin, keşfini de sağladığını belirtir (Habip, 2019, s. 175).

Winnicott ise yaşamda bireyin önce var olmak, herhangi bir dış etmen olmadan yaşadığını kendiliğinden yapıp ettiklerinden dolayı hissetmek durumundan söz eder (Akt., Habip, 2019, 178). Winnicott, yaşamın yaşamaya değer olduğu duygusunu kişi kendiliğinden hissederse

yaşam anlamlı olur, sanat işleri de bunun aracıdır. Melanie Klein de yıkıcı dürtülerle yaşam dürtülerinin ruh sağlığını oluşturduğunu, yıkıcılığın onarımı yoluyla yaratıcılığın oluştuğunu varsayar (Akt., Habip, 2019, s. 179).

Sonuç

Sanat psikolojisi açısından bir eseri/işi değerlendirmek o eserin/işin estetik değerini değiştirmez, etkilemez. Eser tüm eleştirilerden, ölçütlerden bağımsız, kendi başına bir bütündür. Sanat psikolojisi, psikoloji kuramlarından yola çıkarak sanatçıyı ya da sanat eserini açıklamaya çalışır. Psikolojide ve psikoterapide önemli bir yeri bulunan savunma mekanizmaları, sanat psikolojisinde de aynı önemi taşımaktadır. Bir öykü ya da bir roman ya da bir film kahramanının davranışlarını analizde, savunma mekanizmaları işimize yarayabilir. Sanat psikolojisine hem klasik psikoloji kuramları ve hem de güncel psikoloji kuramlarıyla bakılabilir. Önemli olan sanat eserleri ve sanatçıları açıklarken bilimin verilerinden yararlanmayı temel bir tutum olarak sahip olmaktır.

Kaynakça

- Erinç, S. M. (2004). *Sanat psikolojisine giriş*. (2. bsk.). Ütopya Yayınevi.
- Freud, S. (2001). *Sanat ve sanatçılar üzerine*. (K. Şipal, Trans.). TİB Yayınları.
- Fromm, E. (2023) *Sevginin ve şiddetin kaynağı*. (Y. Salman, Trans.). Yapı Kredi Yayınları.
- González Rey, F. L. (2018). Vygotsky's "The Psychology of Art": a foundational and still unexplored text. *Estudos de Psicologia* (Campinas), 35(4), 339-350. <http://dx.doi.org/10.1590/1982-0275201800040>
- Güney, M. (2011). *Sanat ve psikiyatri*. Öz Baran Matbaacılık.
- Habip, B. (2019). *Kültür ve psikanaliz: sinema, edebiyat ve güncelin psikanalizi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Moran, B. (2016). *Edebiyat kuramları ve eleştiri*. İletişim Yayınları.
- Jung, C. G. (2001). *Anılar, düşler, düşünceler*. (İ. Kandemir, Trans.). Yapı Kredi Yayınları.
- Okvuran, A. (2018). What is art psychology or what is not? *7th WCDAE Congress. 28-29 June 2018*. BAU University, Berlin.
- Okvuran, A. (2018). *Sanat psikolojisi yüksek lisans dersi* [Yayınlanmamış ders notları].
- Okvuran, A. (2023). *Sanatsal yaratmanın psikolojik kaynakları. Ya Tutarsa Salgın sürecinde çevrimiçi sanat ve sanat eğitimi içinde*. Işıtman, Ö. (ed.). Ankara Üniversitesi Yayınları.

Samurçay, N. (2008). *Sanatta psikanaliz*. TİB Yayınları.

Şimşek, I. (ed.). (2019). Yüz yılın psikanalizi. *Cogito 1996, sayı 9*. Yapı Kredi Yayınları.

Tunalı, İ. (1975). Sanatın psikolojik anlamı ve Worringer'in üslup analizi. *Felsefe Arşivi*, 19,(s. 11-20).